

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ВУЗІВ

У статті проаналізовано проблеми сучасної екологічної освіти і виховання у вищих навчальних закладах та визначено низку завдань, які стоять перед нею відповідно до вимог сьогодення. Обґрунтовано принципи організації системи екологічної освіти, що забезпечать формування екоцентричної екологічної свідомості студента педагогічного вузу, розвиток професійної компетентності та готовності до екологічного виховання школярів.

Ключові слова: *неперервна екологічна освіта, екологічне виховання, вищий навчальний заклад, екологічна свідомість, дидактичні принципи.*

Екологічна криза сучасності має філософсько-культурологічний, світоглядний характер і потребує новітніх підходів до її вирішення. У цьому контексті актуального значення набуває неперервна екологічна освіта, основним завданням якої є виховання особистості в дусі дбайливого, відповідального ставлення до довкілля на основі усвідомлення єдності людини й природи та вироблення таких моделей поведінки, що мотивують і спонукають до екологічно безпечної діяльності.

Реалізація поставленого завдання у вищій школі здійснюється на основі Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, Закону України "Про вищу освіту", Концепції екологічної освіти, Державної програми "Вчитель". Наведений перелік документів свідчить про визнання екологічної парадигми пріоритетним напрямом освіти, зміну її культурологічного, світоглядного підґрунтя. Відповідно проблеми екологічної освіти та виховання студентів та їхньої підготовки як майбутніх вчителів до організації екологічної освіти та виховання у загальноосвітніх навчальних закладах набувають суспільного значення.

Є.М. Кудрявцева зазначає, що екологічна освіта сьогодні є прикладом здійснення психолого-педагогічного принципу єдності освіти й виховання, в результаті якої формуються особистість, її світогляд [4]. Саме ця єдність завдань екологічної освіти і виховання реалізує процеси перетворення накопичених знань у систему поглядів на світ природи, на використання природних ресурсів з позиції гармонійної взаємодії живих організмів (включаючи людину) із середовищем існування.

Система сучасної екологічної освіти і виховання базується на методологічних принципах, які були сформульовані наприкінці ХХ століття С.Н. Глазачовим, І.Д. Зверевим, А.Н. Захлебним, І.Т. Суравегіною:

- системність і неперервність вивчення матеріалу екологічного змісту;
- міждисциплінарний підхід до формування міцних екологічних знань та екологічної культури;
- взаємозв'язок глобального, регіонального і краєзнавчого підходів у навчальному процесі при розкритті екологічних проблем;
- єдність інтелектуального і вольового начал в діяльності з вивчення і покращення оточуючого природного середовища;
- принципи цілісності та інтегративності [1; 2; 3; 8].

Разом з тим проблеми екологічної освіти розглядалися і в минулому. Так, Ж.Ж. Руссо першим звернув увагу на невідповідність розвитку суспільства і природи і передбачив руйнівний вплив цивілізації на природу. В книзі "Еміль, чи Про виховання" він пропонує виховувати молодь подалі від "зіпсованої цивілізації" – на лоні природи, підкреслюючи, що виховання повинно проходити природньо, узгоджено з природою [7]. Такої ж думки дотримувався К.Д. Ушинський, який підкреслював значний вплив природи на процес розвитку свідомості особистості та виховання її позитивних людських якостей [9].

Однак на сьогоднішній день вузівська екологічна освіта відрізняється академізмом та недостатнім формуванням морально-ціннісних екологічних орієнтацій студентства і, як наслідок, низького рівня екологічної культури майбутніх педагогів. На думку провідних науковців у цій галузі, в даний час спостерігається недостатня екологічна освіченість студентів, відсутності у них екологічного мислення, ціннісних орієнтацій [1; 5]. Так, М.В. Хроленко відмічає слабку методологічну, теоретичну і практичну підготовку майбутніх вчителів до активно-гуманістичної еколого-педагогічної діяльності [10].

Мета статті: проаналізувати організацію сучасної системи екологічної освіти і виховання у вищих навчальних закладах (ВНЗ) та обґрунтувати теоретико-методичні підходи до удосконалення її змісту у контексті формування ціннісних екологічних орієнтацій та екоцентричної екологічної свідомості студентської молоді.

Відповідно до зазначеного вище систему екологічної освіти і виховання в умовах ВНЗ ми розглядаємо як цілісний навчально-виховний процес, метою якого є формування не тільки екологічних знань, а й певних переконань, моральних принципів і норм студентів, що визначають їх життєву позицію і

поведінку в галузі охорони довкілля, розуміння цінності усього живого та власної відповідальності за його майбутнє.

Аналізуючи зміст екологічної освіти у вищих навчальних закладах, ми дійшли висновку, що існує розрив між реалізацією завдань екологічної освіти студентів та їх екологічним вихованням. У результаті знання, здобуті студентами у процесі вивчення екологічних дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки ("Соціоекологія", "Екологічна етика", "Основи біобезпеки", "Екологічна безпека" й ін.), не наповнюються ціннісним змістом і, як наслідок, не переходять на рівень переконань. А саме сформовані екологічні переконання визначають мотивації діяльності у довкіллі і є відображенням єдності свідомості особистості та її поведінки.

Тому актуальним завданням у контексті окреслених вище проблем стає формування екоцентричної екологічної свідомості студента педагогічного вузу, розвиток професійно-екологічної компетентності та готовності до екологічного виховання школярів.

На жаль, підвищення ролі екологічної освіченості не завжди розвиває екологічну свідомість, сутність якої виявляється у відповідальності за подальшу долю системи "природа – людина – суспільство", яка уже зараз знаходиться у кризовому становищі. Екологічна відповідальність формується як результат пануючих у суспільстві вимог, норм, законів, відповідно до яких людина має співвідносити свої вчинки. Ці вимоги переважно історично обумовлені, а їх засвоєння є основою особистих переконань, мотивації поведінки; тобто ця поведінка одночасно регулюється і суспільством, і самою особистістю – її внутрішнім обов'язком, свідомістю.

Таким чином, екологічна свідомість, екологічне мислення і екологічно орієнтована діяльність студентства є соціально взаємопов'язані і взаємозалежні і віддзеркалюють результативність системи екологічної освіти і виховання, головними завданнями якої є:

- освітні – формування системи знань про екологічні проблеми сучасності та шляхи їх вирішення;
- виховні – формування ціннісних орієнтацій, мотивів, потреб і звичок екологічно доцільної поведінки й діяльності у довкіллі;
- розвивальні – розвиток системи інтелектуальних та практичних умінь по вивченню, оцінці стану і поліпшенню навколишнього середовища своєї місцевості; розвиток прагнення до активної діяльності з охорони навколишнього середовища.

На сьогодні ми змушені констатувати, що в Україні відсутня відповідна сучасним вимогам система загального екологічного виховання та освіти. По-перше, система неперервного загального екологічного виховання і освіти ще не до кінця склалася і організаційно не підкріплена, оскільки основні блоки системи недостатньо взаємодіють між собою. По-друге, існуючі розробки як концептуального, так і прикладного характеру, розрізнені і не завжди враховують зміни, що відбулися в екології як науці та сфері діяльності:

- екологія – конгломерат наукових дисциплін, що вивчає весь комплекс взаємодій суспільства і природи, а не наука тільки біологічного циклу, що вивчає екосистеми;
- методично більш правильно розглядати управління природокористуванням не тільки як охорону природи, але і як систему використання та відновлення природних ресурсів.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень і практики екологічної освіти і виховання у вищих навчальних закладах дав змогу виділити низку протиріч:

- між досягнутим рівнем розвитку загальної шкільної екологічної освіти і виховання та відставанням у розвитку вузівського рівня;
- між практичною значущістю екологічної підготовки студента для його майбутньої професійної діяльності і недостатньою теоретичною та методичною розробленістю теми;
- між динамічно зростаючою кількістю емпіричних досліджень з екологічної освіти і виховання студентів і недостатньо розробленою методологічною основою цих досліджень;
- між соціоприродною динамікою, а також реальною екологічною ситуацією певного регіону чи країни в цілому і відображенням її в професійно-освітніх програмах;
- між теоретичним рівнем екологічної освіти студентів та їх екологічною діяльністю як провідного елементу професійно-екологічної культури;
- між досить високим рівнем затребуваності в екологічній просвіті населення і відстороненою позицією студентів вузу стосовно місцевих екологічних проблем.

Зважаючи на окреслені проблеми і суперечності, важливим є визначення принципів структурування змісту екологічної освіти і виховання студентів педагогічних вузів, які б за своїм дидактичним навантаженням відображали єдність і неперервність екологічного виховання у середній і вищій школі та слугували досягненню високого рівня сформованості екологічної культури й свідомості студентської молоді.

Зокрема, поряд із традиційними дидактичними принципами побудови навчально-виховного процесу нами визначено певні специфічні принципи з реалізації змісту екологічної освіти і виховання школярів і студентів та встановлено, з якими загальнодидактичними принципами вони пов'язані.

Принцип логічної єдності і системності передбачає, що екологічна освіта і виховання спрямовані на формування цілісної наукової картини світу, яка розкривається у взаємодії природничонаукового і соціогуманітарного знання. Реалізація цього принципу чітко виявляється у вченні про ноосферу і біосферу, у якому простежується ідея коеволуції природи і людини на основі загальних закономірностей розвитку

системи "природа – людина – суспільство". Зазначений принцип походить від принципу цілісності і пов'язаний з таким загальнодидактичними принципами, як зв'язок навчання з життям, науковості, гуманізації стосунків між людиною і природою.

Принцип регіональності (краєзнавства). Важливість цього принципу пов'язана з особливостями сприйняття інформації: опора на конкретні явища, факти впливу на навколишнє середовище в певній місцевості викликають емоційний відгук, тому краще осмислюються, що сприяє усвідомленню не лише місцевих, локальних, а й регіональних та глобальних проблем, наслідків своєї поведінки і діяльності у довкіллі, необхідності власної участі у вирішенні цих проблем. Цей принцип тісно застосовується із дидактичними принципами науковості, доступності і наочності, мотивації навчання, зв'язку навчання з життям.

Дослідницький принцип забезпечує розвиток пізнавальної і дослідницької активності стосовно екологічних проблем своєї місцевості, формує творчу наукову ініціативу студентів, реалізує здобуті знання на практиці. Дослідницький принцип забезпечує розуміння природничо-наукової картини світу та методів пізнання природничих наук, передбачає безпосереднє використання знань студентів у природоохоронній діяльності. Зазначений принцип взаємопов'язаний з принципами цілісності, наступності, наочності, проблемності, зв'язку теорії з практикою.

Актуальною стосовно проблеми нашого дослідження, є думка Г.П. Пустовіта, який запропонував замість єдиного принципу взаємозв'язку інтелектуального та емоційно-вольових виявлень особистості, що є досить об'ємним і неконкретним за своїм змістом і місцем реалізації, використовувати наступні:

- спрямованості на розвиток емоційно-ціннісної сфери особистості;
- спрямованості на розвиток діяльнісно-практичної сфери особистості;
- забезпечення ефективних умов реалізації особистісно-орієнтованих завдань екологічної освіти і виховання [6, с. 233].

Таким чином, нами здійснена спроба концептуально об'єднати дві гілки екологічної освіти і виховання: шкільної і вузівської, що можливо у разі впровадження загальнодидактичних і охарактеризованих вище специфічних принципів у систему професійної педагогічної освіти.

Зокрема, застосування цих принципів поряд із загальнодидактичними принципами міждисциплінарності, інтегративності, розвиваючого навчання, природовідповідності, єдності свідомості і поведінки дає змогу всесторонньо розвивати естетично-художнє та емоційне сприйняття світу природи та мотивацій до його пізнання і екологічно доцільної діяльності у природі, сприяти усвідомленню її універсальної цінності, себе як складової її частини засобами як гуманітарних і соціальних, так і природничих та технічних навчальних дисциплін. Формування означених якостей студентів дасть змогу реалізувати суспільне замовлення на підготовку кваліфікованих педагогічних кадрів з екологічного виховання підрастаючого покоління.

Реалізація зазначених принципів у навчально-виховному процесі ВНЗ дасть змогу здійснювати комплексний виховний вплив на інтелектуальні, творчі, художньо-естетичні, морально-ціннісні, гігієнічні потреби особистості, забезпечення відповідного екологічно доцільного стилю поведінки і діяльності у довкіллі з метою формування у студентів екологічної свідомості екоцентричного типу та розвитку усіх її складових компонентів. Подальша розробка цієї проблемної області полягає у визначенні сутнісних характеристик педагогічних умов та шляхів формування і розвитку екологічної свідомості майбутніх педагогів.

Використані джерела

1. Глазачев С.Н. Содержание экологического образования: вопросы методологии / С.Н. Глазачев, О.Н. Козлова // Экологическое образование: концепции и технологии: Сборник научных трудов. – Волгоград: Изд-во Перемена, 1996. – С. 39-47.
2. Захлебный А.Н. Школа и проблемы охраны природы: содержание природоохранительного образования / А.Н. Захлебный. – М. : Педагогика, 1981. – 184 с.
3. Зверев И.Д. Экология в школьном обучении: новый аспект образования / И.Д. Зверев. – М. : Знание. – 1980. – 96 с.
4. Кудрявцева Е.М. О некоторых психологических принципах и условиях экологического образования / Е.М. Кудрявцева // Педагогические принципы и условия экологического образования. – М., 1983. – С. 20–26.
5. Левочкина А.М. Использование активных методов в изучении экологической психологии с целью формирования экологического сознания студентов высших учебных заведений / А.М. Левочкина // Актуальні проблеми психології : збірник наук. праць ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України; за ред. С.Д. Максименка. – К. : Міленіум, 2003. – Т. 7 : Екологічна психологія. – Ч. 1. – С. 236–240.
6. Пустовіт Г.П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1 – 9 класів у позашкільних навчальних закладах : монографія / Г.П. Пустовіт. – К. ; Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.
7. Руссо Ж.-Ж. Эмиль или о воспитании / Ж.-Ж. Руссо // Педагогическое наследие ; сост. В.М. Кларий, А.Н. Джурицкий. – М. : Педагогика, 1988. – С. 199–297.

8. Суравегина И.Т. Методические системы экологического образования / И.Т. Суравегина // Сов. Педагогика. – 1988. – № 9. – С. 31–35.
9. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори : в 2 томах / К.Д. Ушинський – К. : Рад. школа, 1983. – Т. 2. – 359 с.
10. Хроленко М.В. Психолого-педагогічні основи формування екологічної свідомості майбутніх вчителів / М.В. Хроленко // Наука і сучасність Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. – К.: НПУ, 2004. – Т. 42. – С. 104-114.

Syaska I.

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS
ENVIRONMENTAL EDUCATION AND UPBRINGING OF STUDENTS
OF PEDAGOGICAL UNIVERSITY**

The article analyzed the problems of modern environmental education and training in higher educational institutions and identified a number of challenges facing it in accordance with the present. Substantiated principles of organization of environmental education and training that will provide formation of ecological consciousness of ecocentric type of the of students of pedagogical university, develop professional competence and preparedness for environmental upbringing of pupils.

Key words: *continuous environmental education, environmental upbringing, higher educational institution, ecological consciousness, didactic principles.*

Стаття надійшла до редакції 07.05.13